

E feszítavok bejárása, áthidalása tehát a feladat, az alkotói program, a nüanszok (élet) poiésziszét, a poiészisz nüanszait (életét) összedrótozni, „Mert hát valamit azért kell csinálni, nem elég csak másokat mikroszkopálni, nem elég csak az ecetgyár kéménye után szimatolni, nem elég az immár végérvényesen elveszett ciklá-menceruzával bajlódni, vagy az ikebanasün és a suszterpogácsa közötti rokonságra irányítani a világ közvéleményének a figyelmét, nem, tényleg nem elég.” Ez a *nem elég* számunkra, olvasóknak, érzékenységünk kielégítésére, látásmódunk csiszolására viszont bőven elég. (*Jelenkor*)

VISY BEATRIX

Kontextusok találkozása

SZILÁGYI MÁRTON: *HAGYOMÁNYTÖRÉSEK. TANULMÁNYOK AZ 1840-ES ÉVEK MAGYAR IRODALMÁRÓL*

Mostanság a társadalomtörténeti irányultságú, kontextualista megközelítések különösen nagy tétellel bírnak az irodalomtörténeti praxisban. Ennek a paradigmatisz szerzői programmá tételével szembesülhettünk az elmúlt néhány év során Szilágyi Márton munkásságában, aki egy korábbi kötetében közzétett programadó tanulmányában a két diszciplína párbeszédéről értekezik. A szerző a hazai irodalom- és társadalomtörténet kapcsolatának vizsgálatából vezeti le, hogy a társadalomtörténeti megközelítés az irodalomtörténet-írás latens hagyománya, melynek folyamatosan jelenlévő módszertudattá emelése termékenyen módosíthatja a két diszciplína határvonalait. Mindezeket túl javaslatot kínál fel arra, hogy a társadalomtörténet és az irodalomtörténet-írás következetes összehangolásával lehetne a irodalomtörténet szokványosnak tekinthető kérdésfeltevéseitől, módszertani alapszituációjától eltérni. (Szilágyi Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet határán* = Uő., *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 8–19.)

Ez a társadalomtörténeti-történeti érdeklődés érhető tetten *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról* című tanulmánykötetében is, amely korábbi, önállóan megjelent értekezéseket gyűjt egybe. Idézett programadó szövegének módszertani javaslatait következetesen alkalmazza a jelen kötet tanulmányaiban is. A szerző előszóként funkcionáló bevezető tanulmányában (*Miért az 1840-es évek?*) szögezi le, hogy irodalom és politika a korszakban egyre szorosabban összefonódó kapcsolatának megragadására tesz kísérletet, de nem az irodalom és a politika párbeszédét explicite előhívó, hanem ezt a tendenciát rejtett módon exponáló szövegek elemzésén keresztül. A kapcsolatrendszer feltárásában ugyanis Szilágyi Márton szerint a politikai nyelv és az irodalmi szövegek kontrasztív vizsgálata mutatkozhat eredményesnek, hiszen „az 1840-es évek politikai közbeszéde, [...] a politikai-közéleti problémák nyilvános megfogalmazásának módja egy olyan nyelvi közeget hozott létre, [...] amelynek terében a korszak irodalmi szövegei is jelen voltak.” (9.) Ugyanakkor az irodalmi szövegek is megalapozhat-

tak olyan fogalmi hálót, „amelyhez a közvetlen politikai hatásra törekvő retorikai szövegművek [...] kapcsolódhattak.” (Uo.) Szemléletes példa erre a megállapításra Kossuth vidini levelének nyelvi-retorikai megfogalmazása, mítoszteremtése, melynek későbbi hatása kimutatható Vörösmarty és Bajza szövegeiben.

Szerzőnk elsősorban az egykorú olvasatok feltárására törekszik, megállapítva, hogy a korabeli olvasó azonosíthatott olyan összefüggéseket, amelyek a történeti távlat miatt számunkra csak filológiai megközelítéssel fejthetők fel. (24.) Szemléltető példaként Eötvös József *Éljen az egyenlőség* című színpadi művének elemzése hozható (*Egy vígjáték politika és irodalom metszéspontján. Eötvös József: Éljen az egyenlőség*). Szilágyi Márton szerint színpadi műveink hatáseffektusként éltek a politikai utalásokkal, ami a korabeli sikerek felől mérhető le, ugyanakkor a gyors elavulásnak is tényezője az aktualitásvesztés miatt. Hasonló helyzet mutatkozik Arany János *Az elveszett alkotmány* című művének esetében is: tanulmánya végkövetkeztetésében (*Arany János Az elveszett alkotmányának korabeli politikai kontextusa*) Szilágyi Márton arra a megállapításra jut, hogy Arany művének politikai kontextusa az időben és térben egymástól távol eső események összesűrítésével válik többretegűvé, megjelenésekor aktuális olvasatot biztosítva, így az egykorú olvasásmódoknak nem jelentett nehézséget az utalások felismerése. Ezzel szemben évtizedekkel később már maga Arany látta el jegyzetekkel a mű bizonyos szöveghelyeit, jelezve, hogy ezek nélkül immár (aktualitását veszítve) nem érhető meg a szöveg. Szilágyi Márton szerint a korabeli olvasatokat ma már csak filológiai folyamatokkal lehet rekonstruálni.

A kötet két egységbe rendezi a tanulmányokat: az első rész az irodalom intézményesülésének kiemelkedő korszakát három reprezentatív szerző példáján keresztül szemlélteti, Vörösmarty, Petőfi, Arany társadalmi státuszának elemzésével. Vörösmarty pályájára mint paradigmaticus érvényű példára hivatkozik a szerző, amely a korabeli irodalmi intézményrendszer számos lehetőségét teszi láthatóvá, precízen felmutatva a családi háttér, a személyes ambíciók szerepét a szerzői életút alakulásában. Vörösmarty a hagyományos, jól bejáratott pályamodellek mellőzésével, ezektől tudatosan eltérve egy új értelmiségi életforma kialakítását célozza meg, ezzel részesévé válva az új, polgári normákhoz igazodó irodalmi (kulturális) intézményrendszer kialakításának (*A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai. Vörösmarty Mihály társadalmi státuszáról*). Petőfi esetében az életforma polgári ízlésvilágot tükröző körvonalai felől válik értelmezhetővé a költő karrierépítési stratégiája, erre nézvést a szerző Csokonai és Petőfi példájának egymás mellé helyezéséből mutat ki hasonlóságokat és kontrasztokat. Míg Csokonai számára egy honoráriumokra épített költői életforma elképzelhetetlennek bizonyult, addig Petőfi számára az 1840-es évek sajtó- és könyvpiacának differenciálódása megteremtette ezt a lehetőséget, költői működését polgári foglalkozásként tudta művelni. Mindez azonban csak egy kispolgári életszínvonal megteremtéséhez volt elegendő – ez azonban jelleghénél és az intézményrendszer átalakulásánál fogva bizonytalan megélhetési formának bizonyult. Mindazonáltal Szilágyi Márton értelmezésében Petőfi új típusú, polgári alapú értelmiségi státusza egy sikeres életformaváltás következményeként könyvelhető el (*Petőfi, a polgár*). Arany János életpályájának vázlatos áttekintésében a Vörösmarty-tanulmányhoz hasonló alapszituáció bonta-

kozik ki: Aranyt társadalmi helyzete 1848 előtt a nem nemesi értelmiségi pályára predesztinálta, ahonnan csak a forradalom mozdította ki, majd az elnyomás hosszú időszaka után az a megnövekedett társadalmi presztízs és közösségi akarat, mely Aranyban látta az újraszerveződő irodalom leendő vezéregyéniségét. Szilágyi Márton Arany életpályáját a rendi társadalomból a polgári társadalomba vezető út egyik szemléletes példajaként értelmezi (*Arany János társadalmi státuszának változásai*).

A társadalmi státusz és a szerzői életpálya kölcsönös viszonyáról összefüggő képet alkotó első egységet a második egység tizenkét tanulmánya követi. Módszertani szempontból azonban a szövegek között lényegi eltéréseket tapasztalhatunk, ami arra buzdít, hogy az egyes tanulmányokat a latens kapcsolódások és érintkezési pontok alapján tekintsük át.

A kötet gerincét képező tanulmányokban a bevezetőben ígért kontextualista elemzés érvényesül. Az egyik legrepresentatívabb példának a *Nemzeti dal* elemzése (*A vers napja. Petőfi Sándor: Nemzeti dal*) tekinthető, melyben a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy keletkezésének és felhasználásának körülményei miatt Petőfi kultikus költeménye a kontextualista megközelítés egyik mintadarabjává válik. Szilágyi Márton részletesen kitér a különböző szövegek keletkezéstörténetére, felvázolva azokat a tényezőket, eseményeket, amelyek a szövegek létrejöttét közvetve vagy közvetlenül befolyásolták, szerepet vállaltak alakulás- vagy fogadtatástörténetükben. E tekintetben a tanulmánykötet egyik kiemelkedő teljesítménye a korabeli művek összetett kapcsolatrendszerének, az összefüggéseknek a minuciózus pontossággal történő feltárása. Ennek egyik legadekvátabb példajaként említhető az *Adalékok Vörösmarty Szabad föld című versének politikai kontextusához* című tanulmány. A kritikai kiadás által korábban az örökváltságról szóló törvényt népszerűsítő költeményként aposztrofált Vörösmarty-szöveg Szilágyi Márton fejtegetésében társadalmi utópiaként tételeződik – ebben a kontextusban nyer jelentést a cím is, amely a kérdéses örökváltsággal kapcsolatos Kossuth-cikkekben gyakorta megjelenő „szabad föld” szintagmával áll összefüggésben. Szilágyi Márton példákat sorakoztat fel Kossuth publicisztikájából azt szemléltetve, mennyire erősen van jelen ez a szókapcsolat a szövegeiben.

Egy kisebb alegységet képeznek Eötvös József, Kemény Zsigmond, Petőfi Sándor vagy Arany János egy-egy művét elemző tanulmányok, melyekben a szerző a módszeresen felvázolt szakirodalom eredményeihez kíván adalékokkal szolgálni az egyes szövegek újraértelmezésének kísérletével. Eötvös regényének elemzésében (*Önösség és áldozat. Eötvös József: A karthauzi*) az első szövegváltozat alapszerkezetének vizsgálatára alapozva (bevonva szemléleti távlatként Eötvös társadalmi helyzetéből adódó kölcsönhatásokat is) szerzőnk rámutat Eötvös regényeinek elméleti (politikai) és poétikai rokonságára – szorosabb összefüggésrendszerként tételezve a *Magyarország 1514-ben* és *A karthauzi* között a történelemre rákérdezés viszonylatában. Első regényét Eötvös történelemszemléletének poétikai lecsapódásaként értelmezi, s ehhez, más kontextusokkal, a *Magyarország 1514-ben* is hozzákapcsolódni látszik (Eötvös második regényének kései megjelenése, közel a forradalomhoz, aktuálpolitikai értelmezési hagyományt jelölt ki). Kemény Zsigmond pályakezdő regényét elemző tanulmányában (*Archaikum és modernitás. Kemény Zsigmond: Gyulai Pál*) inkább a szerző témaválasztó, karakterformáló mecha-

nizmusai, a *Gyulai Pál* poétikai megalkotottságának részletei körül vizsgálódik, felvetve azt a hipotézist, hogy Kemény alkotása egyszerre tekinthető a hagyományos prózapoétikai elemek örökösének, s azok kurrens elvárásoknak megfelelően kívánó megújítójának. Petőfi regényének elemzésében (*A bosszú műve. Petőfi Sándor: A hóhér kötele*) alapvetően – és vállaltan – a regény esztétikai revízióját kísérli meg. A szerző számot vet a korábbi irodalomtörténeti hagyománnyal, amely marginális műként, Petőfi kevésbé jól sikerült alkotásaként értelmezte egyetlen nagyprózai vállalkozását, s amely Kerényi Ferenc esztétikai revíziójáig hangsúlyos állásponttá szilárdult. Szilágyi Márton a Kerényi-féle ajánlaton elindulva veszi számba a regény esztétikailag releváns részleteit, jelezvén, hogy egyedül poétikai elemzésen keresztül lehet meghatározni a mű valódi irodalomtörténeti helyét. Szilágyi Márton nem csupán a magyar irodalomból hozza azokat a példákat, amelyek potenciálisan hatást gyakoroltak Petőfi művére, hanem világirodalmi kitekintéssel mutat rá egyéb megtermékenyítő hatású szövegekre. Arany János elbeszélő költeményének elemzésével („Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének” Arany János: *Toldi*) a *Toldi* mikro- és makrouniverzumában végbemenő események és az isteni gondviselés – Arany János által precíz következetességgel végigvezetett – szoros összefonódását mutatja fel, amely a kezdeti énekektől a végkifejletig szervező-elvként működik a szövegben. Az előbbiekhöz képest nem egy konkrét szöveget választ vizsgálati anyagául a kötet Jókai-tanulmánya (*Jókai, a pályakezdő novellista*). Szilágyi Márton Jókai első novelláinak elemzésével igyekszik kimutatni, hogy Jókai indulásának „egyik kontextusa egy metafizikai világkép fenntartásának szándéka” (192.), valamint a nemzeti történelem ironikus szemlélete. Szilágyi Márton tanulmánya a vizsgálatra kiválasztott szövegek korpusz felől ígér a teljes Jókai-prózára vonatkozó adalékokat, mondván, hogy a regényekre irányuló irodalomtörténeti kutatások kevés figyelmet szenteltek Jókai kisepikai műveinek – az ezekkel való számvetés pedig időszerű problémának mutatkozik.

Szintén egy kisebb egységet alkotnak a hagyományértelmezés kérdéskörét tematizáló szövegek, amelyek a Dózsa György-kép, a Rákóczi-kultusz és az utolsó nemesi felkelés az irodalmi közbeszédben fennálló (vagy épp a formálódás útján levő) helyzetére nyújtanak rálátást. Szilágyi tanulmánya (*Kisfaludy Sándor és az 1809-i inszurrekció emlékezete az 1840-es években*) az utolsó nemesi felkelést résztvevőként megélő Kisfaludy az inszurrekciót illető állásfoglalását járja körül. Körültekintő vizsgálódásából kiderül, hogy Kisfaludy azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az egyébként gazdag (de egyoldalú) irodalmi feldolgozottsággal szemben az események valódi karakterének felmutatásával revideálja annak megítélését (művében a vezetőség balfogásainak és nem a nemesség hibáinak tulajdonítva a kudarcot). Minthogy műve kéziratban maradt, közvetlen módon nem tudott hatást gyakorolni kortársaira, de Szilágyi Márton példái rámutatnak, hogy a 19. század második felére irodalmunkban már kimutatható a Kisfaludy-féle szemlélettel való azonosulás. *A Dózsa-kép az 1840-es évek magyar irodalmában* című írásában a kérdéses korszak Dózsa-képe, a parasztháború megítélésének bevésződése körül vizsgálódik a szerző, kiindulási pontként felhasználva a szakirodalom egyik korábbi megállapítását. Fazekas Mihály, Petőfi Sándor és Eötvös József szövegeiből kiemelt példák révén arra a következtetésre jut, hogy az 1840-es években a hagyo-

mányos értelmezési keret és Dózsa-kép mellett kezd kialakulni a forradalmiságot méltányoló felfogás, mely fokozatosan árnyalta a parasztvezér megítélését. Arany János *A rodostói temető* és a hozzá szorosan kapcsolódó *Rákóczi-kultusz 1848-ban. Arany János A rodostói temető című verse ürügyén* Szilágyi Márton kimutatja, hogy a Rákóczi-hagyomány 1848-ban különösen relevánsnak mutatkozott, melyre a korszak emblematisz szerzői egyaránt hivatkoztak műveikben. Ez pedig jelzésértékű arra nézvést, hogy Rákóczi mint a szabadsághős-előd felmutatása kiemelt fontosságú a szabadságharc időszakában.

Szilágyi Márton kötete több szempontból is tekintélyt parancsoló vállalkozás. Egyrészt a korábbi (idézett) programtanulmányban lefektetett metodológiai szempontok következetes érvényesítésében, másrészt az egyes tanulmányok között kimutatható (a tematikus és módszertani alapszerkezeteken túlvezető) hálózatszerű kapcsolatrendszer felől. Különálló értekező szövegek köteté szerkesztésénél még inkább öröndetes annak felismerése, hogy az egyes tanulmányok marginális, széljegyzetszerű állításai önálló, részletesen kifejtett szövegkeretben bontakoznak ki, ezzel is összetettebbé téve a korszakról alkotott fogalmunkat. A kötet központi korszakává emelt évtized irodalma és a korabeli politikai közbeszéd kapcsolatát nem csupán az események, művek, szerzői pályák egymás mellé helyezésével, hanem a szövegek szerteágazó utalás- és hivatkozásrendszerén nyugvó összekapcsolásával is eredményesen szemlélteti. Ez minden bizonnyal a *Hagyománytörések* legfigyelemreméltóbb teljesítményének tekinthető. (*Ráció*)

BÉRES NORBERT

Az „okos leány”

KÉRI KATALIN: *NŐI ÉLET, LEÁNYNEVELÉS AZ ÚJKORBAN*

Kéri Katalin *Női élet, leánynevelés az újkorbán* című tanulmánygyűjteményének tematikája egyszerre folytatása és megújítása korábbi monográfiáinak. Folytatása, hiszen kutatói pályája elején a dualizmus időszakának nőképpével foglalkozott (*Magyar nők a dualizmus korában, 1867–1914 között*, 1997, kötetben: *Hölgyek napernyővel*, Pro Pannonia, 2008), majd időben és térben egyaránt távolabbra tekintett: a középkori iszlám, valamint a spanyol nevelés- és művelődéstörténet került érdeklődésének homlokterébe.

Az utóbbi években megjelent publikációinak témavilágát az újkori leánynevelés határozta meg, a korszak tehát változott, a megközelítés irányultsága és az érdeklődés fókusza viszont egyre szélesebb látószögben reflektál ugyanarra: a nő (egykori) szerepeinek, szereplehetőségeinek elméletére és tényleges megvalósulására. A szerző legtöbb korábbi és most tárgyalt írása egyaránt nőtörténeti szempontú elemzéseket tartalmaz. A nemzetközi kutatásokban már a 20. század második felében teret nyert mind a női tevékenységének, mind a leánynevelés történetének tanulmányozása. Azonban a nőiség mint tematika az utóbbi években, sőt évtizedekben a művelődéstörténeti és irodalmi diskurzus megkerülhetetlen elemé-